

1.01
N:323.1(497.1)
Prejeto 30. 3. 2001

UDK 929 Županič

Cristian Promitzer*

Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva; med politiko in antropologijo (1901-1941)**

IZVLEČEK

Biografska skica slovenskega antropologa in etnologa Nika Županiča (1876-1961) je izhodišče za razpravo o unitarnem jugoslovanstvu med Slovenci od zgodnjega 20. stoletja do 1941. Županič izvira iz Bele krajine in je študiral zgodovino, geografijo in etnologijo na dunajski univerzi. Leta 1907 se je preselil v Beograd, kjer je delal kot kustos v Zgodovinsko-umetnostnem muzeju in v Etnografskem muzeju. Med prvo svetovno vojno je bil član Jugoslovanskega odbora. Vrnil se je v Slovenijo leta 1921, kjer je postal ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani. Leta 1922/23 je bil nekaj mesecev minister v jugoslovanski vladi radikala Nikole Pašića, a njegovi poskusi etabrirati Narodno radikalno stranko v Sloveniji, so bili neuspešni. Vzroke za ta neuspeh lahko najdemo v političnem spektru v Sloveniji, ki je bil tedaj že precej oblikovan, in liberalci so veljali kot boljši predstavniki unitarističnega jugoslovanstva. Med svojo politično kariero si je Niko Županič prizadeval za koncepcijo biološki različice unitarističnega jugoslovanstva, ki je bila pod vplivom srbskega geografa Jovana Cvijića in je temeljila na pristopu "rasne znanosti". Določila je Jugoslovane za dominanten narod na Balkanu, ki je na isti ravni kot "germanska rasa", medtem ko so bili Albanci, Grki in delno Bolgari manj vredni. Zdi se, da je to slovenska reakcija na nemške rasistične ideje, ki so bile aktualne na Dunaju zgodnjega 20. stoletja.

Ključne besede: jugoslovanstvo, Avstro-Ogrska, Jugoslovanski odbor, Kraljevina Jugoslavija, Narodna radikalna stranka, unitarizem, Srbija, narodni stereotipi, Balkan, antropologija, etnologija, rasna teorija

ABSTRACT

NIKO ŽUPANIČ AND THE ISSUE JUGOSLAVISM: BETWEEN POLITICS AND ANTHROPOLOGY (1901-1941)

A biographical outline of the Slovene Anthropologist and Ethnologist Niko Županič (1876-1961) is the starting point for a discussion of integral Yugoslavism among the Slovenes from the early 20th century until 1941. Županič stems from the region of Bela krajina and studied history, geography and ethnology at the University of Vienna. In 1907 he

---

* Dr., Institut für Geschichte, Abteilung für Südosteuropäische Geschichte, Karl Franzens Universität, A-8010 Graz, Mozartgasse 3, E-mail christian.promitzer@uni-graz.at

** Razprava je razširjena verzija referata "History and Anthropology. The Yugoslav Focus in the Work of Niko Županič" na workshopu "Ideology and Historiography: The Making of Identity in Yugoslavian Historiography" v Firencah 8. - 9. maja 2000 v tamkajšnjem Evropskem univerzitetnem inštitutu pod okriljem centra Roberta Schumana. Avtor se zahvaljuje dr. Ervinu Dolencu za povabilo, pripraviti referat za objavo v slovenščini in za številne nasvete na poti do dokončanja. Za podporo se zahvaljuje tudi Slovenskemu etnografskemu muzeju in Izpostavi Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo v Ljubljani.

moved to Belgrade, where he worked as curator in the Cultural Arts Museum and in the Ethnographical Museum. During World War I he was member of the Yugoslav Committee. He returned to Slovenia in 1921, where he became director of the Ethnographical Museum in Ljubljana. In 1922/23 he was minister in the Yugoslav government of the radical Nikola Pašić for some months, but his efforts to promote the Radical Party in Slovenia, which was originally a Serbian party, remained fruitless. The reasons for this failure have to be considered in the already distinct political constellation in Slovenia, where the Liberals were considered more apt to represent the option of integral Yugoslavism. During his political career Niko Županič pursued the concept of a biologist version of Yugoslavism which was influenced by the Serbian geographer Jovan Cvijić and was based upon the approaches of "racial science". It proclaimed the dominance of the Yugoslavs in the Balkans, which were on a level with the "German race", while it disparaged Albanians, Greeks and partly Bulgarians. This concept seems to be a Slav reaction on German racist ideas, which were modern in Vienna in the early 20th century.

Key words: Yugoslavism, Austro-Hungary, Yugoslav Committee, The Kingdom of Yugoslav, Radical Party, unitarism, Serbia, national stereotypes, Balkans, Anthropology, Ethnology, racial science

Niko Županič, verjetno pred 1. svetovno vojno.

Slikovni arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

Leta 2001 mineva sto let, odkar sta belokranjska študenta na Dunaju Niko Županič¹ in France Derganc izdajala revijo "Jug", ki si je prizadevala za kulturno in politično združitev južnih Slovanov. Leta 2001 je tudi štirideseta obletnica smrti Nika Županiča (1876-1961). Njegovo življenje je res vredno temeljite raziskave, posebej kar se tiče njegovega stremljenja po skupni jugoslovanski državi. Njegovo jasno unitaristično jugoslovansko stališče je zanikalo možnost sleherne slovenske avtonomije, ker ga je po ustanovitvi skupne države pripeljalo na rob političnega življenja v Sloveniji, tako da so ga beograjski sodobniki bolj cenili kot ljubljanski. Tako je na primer leta 1928 mladi Lojze Ude med osebnostmi in dogodki, ki so pri ustanovitvi kraljevine SHS bili pomembni za določanje bodočega statusa Slovencev v skupni državi, kritiziral tudi Županiča. Udetova kritika se je nanašala na zamujene zgodovinske priložnosti za zasidranje močnejše vloge Slovencev v kraljevini, ki jih je naknadno težko popraviti.² Pa tudi britanski zgodovinar in diplomat R. W. Seton-Watson je ocenil Županiča negativno, ko ga je označil kot "instrument" srbskega in pozneje jugoslovanskega predsednika vlade Nikole Pašića.³ To so vse razlogi, zakaj Niko Županič ni bil prav hvaležen predmet obravnave v slovenskem zgodovinopisju. Dodati moramo, da je bil tudi v znanosti sporna osebnost. Na drugi strani mu lahko štejemo v dobro, da je utemeljil antropologijo in etnologijo v Sloveniji. Bil je prvi ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja in pozneje tudi prvi profesor etnologije na ljubljanski univerzi.

V obravnavi jugoslovanskega vprašanja med Slovenci je biografski pristop na prvi pogled morda omejitvev, ki ne dovoljuje več kot nekaj pozitivističnih uvidov, češ da individualne posebnosti ovirajo generalizacije. Če se vendar biografija razume kot različica mikro-zgodovine, potem so tudi splošni sklepi možni in zaželeni. Carlo Ginzburg, doajen mikro-zgodovine, je utemeljeval, da je malo verjetni in nenavadni vir s svojimi možnostmi pogosto celo bogatejši od tipičnega.⁴ Torej bi življenje netipičnega slovenskega politika in antropologa, ki si je z vso močjo prizadeval za združenje južnih Slovanov, lahko vrglo nekaj nove luči na ideološke temelje prve Jugoslavije in tudi na nove aspekte vprašanja jugoslovanstva med Slovenci.

Tukaj ne morem ponuditi izčrpane biografske študije o Županiču in njegovem političnem in znastvenem delovanju; to ni možno iz prostorskih razlogov in zato, ker je znaten del arhivskega gradiva o Županiču poleg Ljubljane raztresen še v raznih arhivih na Dunaju, v Zagrebu in v Beogradu.⁵ Cilj te razprave je predvsem

¹ Tudi pisavi *Zupanič* (slovensko) in *Županić* sta možni.

² Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, str. 250 (dalje Ude, Slovenci).

³ R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906-1941, II. knj.: 1918-1941. Zagreb-London 1976, str. 136.

⁴ Carlo Ginzburg: Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß. Historische Anthropologie, 1, 1992, št. 2, str. 169-192, cit. 191.

⁵ Dosedanji številni biografski prispevki o Županiču se opirajo večinoma na to, kar je rekel avtorjem, ki so bili njemu naklonjeni. Tukaj so naštetni samo najpomembnejši: M. Ravničar: O jednoj desetogodišnjici. Beograd 1911 (dalje Ravničar, desetogodišnjici); Louis Pirc: Uvod h govoru, Niko Županič: Slovenija vstani! Američkim Slovincem : Govor ki ga je imel pred Slovenci v Clevelandu 28. aprila 1916. Cleveland 1916, str. XIII (dalje Pirc, Uvod); Stanko Vurnik: Županič Niko dr., Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko slovenačka, I. knj.: A-Z. Zagreb 1925, str. 755-756 (dalje Vurnik, Županič); Ivo T. Franić: Život i rad dra. Nike Županića, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, 2, 1936, št. 3-4, str. 11-28 (dalje Franić, Život); Dr. Niko Županić : Dopisni član, Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, XLVIII, 1938, str. 255-284 (dalje Dopisni član). Kritični izjemi sta le dve

osvetliti stičišča med Županičevo politično aktivnostjo in znanstvenim diskurzom. Le-ta je pri Županiču povezan s pristopom, ki je postal skrajno sporen po drugi svetovni vojni, ker je v fašističnih režimih služil legitimaciji holokavsta. Gre za tipološki pristop v fizični antropologiji, ki je meril dolžino lobanj, določal barvo oči in las, da bi določil "raso" raznih populacij. Vladimir Dvorniković je 1939 objavil obširno študijo "Karakterologija Jugoslovena", v kateri je Županiča označil s pojmom "naš rasni istorik".⁶ V tem oziru se postavlja vprašanje, koliko je Županič - poleg Jovana Cvijića - utemeljitelj *biologističnega jugoslavizma*.

II.

Porajanje idej ima pogosto zvezo z okoljem, iz katerega avtor izhaja. Tako je tudi z Nikom Županičem, ki je bil rojen 1. decembra 1876 v vasi Griblje pri Črnomlju v Beli krajini. V poznem srednjem veku in v zgodnjem novem veku je večina izvirnega prebivalstva Bele krajine zaradi turških napadov pokrajino zapustila. Hrvati in pravoslavni Uskoki iz Osmanskega carstva so potem v 16. stoletju znova naselili zapuščeno Belo krajino. Niko Županič je sam svoje poreklo iskal v hrvaški vasi Draganići, od koder se je rod Županič priselil v 18. stoletju.⁷ Avstrijska policija, ki je bila opazovala politično delovanje mladega Županiča pred prvo svetovno vojno, pa je zabeležila, da se je imel za "srbskega potomca".⁸ Morda je multietnična sestava Bele krajine pripomogla, da je Županič potisnil svojo primarno slovensko socializacijo v ozadje. Leta 1912 je napisal antropološko razpravo o srbskem prebivalstvu v vaseh Marindol in Bojanci, ki je bila objavljena v srbsčini. Tam ugotavlja multietnični značaj Bele krajine: "U ovoj maloj oblasti ima toliko etnografskog šarenila, da je čovek gotovo na svakom koraku iznenađen raznolikošću govora, narodne psihe i materijalne kulture."⁹ Kot na Hrvaškem je tudi v Beli krajini pravoslavna uskoška populacija sprejela srbsko identiteto, medtem ko je hrvaško prebivalstvo, ki je pobegnilo sem zaradi osmanskih napadov, večinoma sprejelo slovensko nacionalno identiteto. Na tak način Belokranjec "već kod kuće dolazi u dodir sa svima jugoslavenskim plemenima osim sa Bugarima".¹⁰ - "O pravoslavnim praznicima kada igra kolo i pevaju se narodne pesme kod crkve Sv. Jovana u Bojancima, dolazi ovamo slovenačka inteligencija iz najbližeg grada Črnomlja i palančice Vinice (rodnog mesta čuvenog slovenačkog liričara O. Župančića), da se nagleda ovoga egzotičnog sveta s balkanskog orienta."¹¹ Zato je

biografski pripombi Vilka Novaka, ki je bil dolgoletni asistent pod Županičem in 1957 tudi njegov naslednik kot predstojnik oddelka za etnologijo in etnografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani: Vilko Novak: Raziskovalci slovenskega življenja. Ljubljana 1986, str. 297-299; isti: Županič (Županić, Zupanić) Niko, Slovenski biografski leksikon, 4. knj. Ljubljana 1980-1991, str. 1039-1042 (dalje Novak, Županić). Obširna bibliografija Županičevih del je v knjigi Dr. Niko Županič : Ob odkritju njegove spominske plošče v Gribljah v Beli krajini. s. l. 1972, str. 35-54 (dalje Dr. Niko Županič).

⁶ Vladimir Dvorniković: Karakterologija Jugoslovena. Beograd 1990 (ponatis izdaje iz 1939), str. 313 (dalje Dvorniković, Karakterologija).

⁷ Pirc, Uvod, str. XIII.

⁸ Rasto Pustoslemšek: Pod skrbstvom Avstrije. V: Ob dvajsetletnici Jugoslavije. Ljubljana 1938) (=Misel in Delo, 4, št. 12), str. 41-44, cit. 43 (dalje Pustoslemšek, Pod skrbstvom).

⁹ Niko Županič: Žumberčani i Marindolci : prilog antropologiji i etnografii Srba u Kranjskoj. Beograd 1912 (=separat iz časopisa "Prosvetni glasnik"), str. 6 (dalje Županić, Žumberčani).

¹⁰ Prav tam, str. 16.

¹¹ Prav tam, str. 10-11.

bila Bela krajina za Županiča nekakšna idealna "SHS-regija" na Kranjskem. Tudi v starosti med drugo svetovno vojno je opisal jugoslovanstvo Bele krajine v živih barvah: "Med hrvatskimi, srbskimi in slovenskimi kmeti ni bilo v Beli Krajini nikoli preprirov. Njih skupni junak je kraljevič Marko. Pred petdesetimi leti smo tu še prepevali pesem o Kosovki devojki, kakor jo pojo Srbi Ibarske in Moravske doline."¹²

Torej ni dvoma, da ima jugoslovanski fokus v življenju Nika Županiča opravka z njegovo rodno Belo krajino. Multietnična sestava te pokrajine vendar ni vzrok za njegovo jugoslovanstvo. Ta ga je bržkone zapeljala do sekundarne idealizacije njegove ožje domovine v smislu jugoslovanstva, potem ko je že bil na tej poti. V vsakem primeru je bila zanj nazoren zgled, da je mirno sožitje Slovencev, Srbov in Hrvatov na najožjem prostoru mogoče in ga je podkrepila v njegovem zanimanju za balkanske narode.

III.

Županičev oče je bil konec 19. stoletja eden od bogatejših kmetov v Beli krajini, tako da si je kot vaški oderuh lahko privoščil študij svojega prvorojenega sina. Županič je najprej obiskoval gimnazijo v Novem mestu, kjer je bil nekaj časa sošolec Otona Župančiča. Po opravljeni maturi leta 1897 je oče predvidel, da bo njegov sin izbral poklic duhovnika. Toda Niko je hotel študirati bolj posvetne znanosti. Prej je odslužil vojaški rok kot enoletni prostovoljec pri konjenici na Dunaju v činu rezervnega poročnika.¹³ Leta 1898 je začel študirati na dunajski univerzi. Prvi semester je poslušal pravo, nato je prestopil na filozofsko fakulteto, kjer je študiral zgodovino, geografijo, etnologijo, antropologijo in arheologijo.¹⁴ Med njegovimi profesorji so bili Slovani, ki so na določen način zastopali slovansko vzajemnost, kot češki zgodovinar Konstantin Jireček, ki je bil leta 1880 prosvetni minister v Bolgariji in je bil znan po spisih o preteklosti balkanskih narodov.¹⁵ V juniju 1903 je Županič končal svojo disertacijo "Die Ankunft der Slowenen in dem Süden" (Prihod južnih Slovanov na Balkan). Njegova mentorja sta bila profesorja Julius Hirn in Konstantin Jireček. Podrobne analize rokopisa, ki obsega okrog 400 strani in jo hranijo v dunajski univerzitetni knjižnici,¹⁶ še nimamo. Lahko samo zabeležimo, da je to delo določilo bistvene smernice daljšega znanstvenega delovanja Nika Županiča: to se nanaša na iskanje pradomovine južnih Slovanov, ki je predstavljeno v disertaciji v posebnem poglavju in na zaklad besedil antičnih in bizantinskih avtorjev o južnih Slovanih, ki je spremljal vse poznejše Županičeve raziskave. Podčrtati je tudi treba, da je uporabljal ime Slovenci kot izvirno ime za vse južne Slovane, zaradi česar je še štirideset let

¹² Viktor Smolej: Stari politiki in javni delavci o Osvobodilni fronti, o jugoslovanskem osvobodilnem gibanju in o Titu. s. l. (po 1945), str. 22-23 (dalje Smolej, Stari politiki).

¹³ Pirc, Uvod, str. XIV-XV. O Županičevih starših glej Niko Županič: Griblje in moji starši. V: Dr. Niko Županič: Ob odkritju njegove spominske plošče v Gribljah v Beli krajini. s. l. 1972, str. 9-19.

¹⁴ Dopisni član, str. 256.

¹⁵ Walter Leitsch/Manfred Stoy: Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907-1948. Wien - Köln - Graz 1983 (=Wiener Archiv für die Geschichte des Slawentums und Osteuropas XI), str. 20-34.

¹⁶ Niko Županič: Die Ankunft der Slowenen in dem Süden, Wien am 9. Juni 1903, (Universitätsbibliothek Wien, signatura D 13.596).

pozneje zahteval, da se mora Jugoslavija pravzaprav imenovati Slovenija.¹⁷ Razen tega je njegov poskus določitve zahodne meje južnih Slovanov - v tem primeru Slovencev - nasproti Italijanom zanimiv, saj je ta problem spet obravnaval v prvi svetovni vojni in kot ekspert jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu leta 1919.¹⁸ Končno v disertaciji lahko prvič opazimo njegovo stremljenje določiti zgodovinsko spremembo telesne zunanosti Slovanov, kar že opozarja na njegovo bodočo znanstveno usmeritev k fizični antropologiji.

Za takratne razmere je Županič precej dolgo študiral. Materialno preskrbljenost mu je zagotavljal oče vse do smrti leta 1911, ko je Županič že nekaj let imel redne dohodke.¹⁹ Eden od vzrokov za zakasnitev študija je bilo Županičevo politično delovanje. Že od leta 1899 naprej je začel širiti jugoslovansko idejo med slovenskimi, hrvaškimi, srbskimi in bolgarskimi študenti na zborih njihovih akademskih društev tako, da je dobil vzdevek "Car balkanski".²⁰ Stoletnico rojstva Franceta Prešerna je organiziral s pomočjo liberalno usmerjenega akademskega društva "Slovenija" kot skupno slovansko proslavo na Dunaju z udeležbo tamkajšnjih čeških, poljskih in ruskih študentov.²¹ Brez dvoma je tu očiten vpliv neoslavizma, ideje o slovanski vzajemnosti, ki se je ob stoletnici rojstva Františka Palackega in ob 50-letnici prvega vseslovanskega shoda manifestirala na velikem zborovanju v Pragi leta 1898.²² Večjega pomena je vendarle bilo konkretno izoblikovanje ideje slovanske vzajemnosti v obliki jugoslovanstva, kakor se je to prvič pokazalo v reviji "Jug", ki je bila omenjena na začetku te razprave. Županič je pozneje pisal, da je bil jugoslovanski program "Juga" tako radikalen, da je izstopil iz društva "Slovenija", da bi bil nevezan. Moral je šele prepričati svojega rojaka Derganca, naj sodeluje v tem projektu.²³ Izhodišče Županičevega političnega programa je bilo v tem, da se za Slovence narodno vprašanje ujema s socialnim: "Mi Slovenci hočemo rešiti socialno vprašanje, mi se borimo za svojo narodnost. V tem oziru smo vsi Slovenci socialisti. Ali rešiti hočemo svoje vprašanje po svojem programu, ne kakor na pr. narekuje Marx. Zato se nočemo imenovati socialne demokrate (marxiste), ampak narodne demokrate ali boljše: slovenske radikalce, ker hočemo s koreninami vred izrjavati tudi vse, kar škoduje slovenski narodnosti."²⁴ Županič je poskušal prepričati svoje slovenske bralce, naj se bolj ozirajo na svoje slovanske brate na jugu, posebej na Srbe. Podčrtal je mitični pomen Kosova ne samo za Srbe, ampak za vse južne

¹⁷ Niko Županič: Pojav obnovljenega jugoslovanstva ob nastopu XX. stoletja. V: Ob dvajsetletnici Jugoslavije. Ljubljana 1938) (=Misel in Delo, 4, št. 12), str. 22-35, cit. 30 (dalje: Županič, Ob dvajsetletnici).

¹⁸ Niko Zoupanitch: Ave Illyria. Paris 1919, str. 17-23.

¹⁹ Pirc, Uvod, str. XIV.

²⁰ Županič, Ob dvajsetletnici, str. 25.

²¹ Niko Županič, Doprnsni kipi dr. Prešerna. V: Slovenski narod (dalje SN), št. 5, 8. 1. 1900, str. 3; Pirc, Uvod, str. XVII-XVIII.

²² Irena Gantar Godina: Novoslovanska ideja in Slovenci. V: Zgodovinski časopis, 43, 1989, št. 4, str. 513-546, cit. 516; ista, Neoslavizem in Slovenci. Ljubljana 1994 (dalje Gantar Godina, Neoslavizem).

²³ Županič, Ob dvajsetletnici, str. 26.

²⁴ Citirano po Županič, Ob dvajsetletnici, str. 27. V tem oziru je zanimivo, da je srbski zgodovinar Milorad Ekmečić ugotovil, da je bil vpliv socialističnih smeri na tedanje mladinsko gibanje med južnimi Slovani omejen na zahtevo po radikalni demokraciji - glej Milorad Ekmečić: Stvaranje Jugoslavije 1790-1918, 2. knj., Beograd 1989, str. 530 (dalje Ekmečić, Stvaranje Jugoslavije 2).

Slovane.²⁵ Revija je kmalu postala predraga in urednika sta morala prenehati z izdajanjem po sedmi številiki. Njuna očeta sta morala plačati tudi dolgove.²⁶ Čeprav je bila revija "Jug" efemeran pojav, je bila vendar predhodnik jugoslovansko usmerjenega narodno-radikalnega mladinskega gibanja med Slovenci in Srbi, ki si je nekaj let pozneje s časopisi ustvarilo lastno javnost. "Omladina: glasilo narodno-radikalnega dijaštva" (Ljubljana 1904-1914), "Preporod" (Ljubljana 1912-1913) in "Slovenski Jug" (Beograd 1903-1912).²⁷ Druga plat tega pionirstva sta bili že tedaj nekakšna samovoljnost in izolacija, ki sta bili podkrepjeni s tem, da Županič pozneje ni pripadal tisti generaciji, ki je bila znana kot mladoliberalno krilo v Narodno-napredni stranki (Gregor Žerjav, rojen 1882, Alojz Ribnikar, rojen 1880, in Albert Kramer, rojen 1882).²⁸

Makedonsko vprašanje je postajalo na prelomu stoletja zmeraj bolj pereče. Tedaj je Županič preložil pisanje svoje doktorske disertacije za pol leta in začel pisati politično brošuro o tej zadevi, ne da bi poznal Makedonijo iz lastne izkušnje. Rezultate te raziskave je posredoval Albrechtu Pencku, profesorju na geografskem inštitutu, preden jih je objavil v nemščini pod psevdonimom K. Gersin. Njegova glavna teza je bila, da morata zahodni in severni del Makedonije pripasti Srbiji, ne Bolgariji, češ da je srbska kultura višja od bolgarske.²⁹ Županič je končal svojo razpravo z besedami: "Svobodno, samostojno Južno Slovenstvo je prvi pogoj za evropsko ravnotežje in svetski mir."³⁰ Ta sklep je bil vendarle nekoliko omađeževan z antisemitizmom, s katerim je knjigo začel. V uvodu je namreč pisal o "svetovnem in poslovnem časopisju" kot nasprotniku rešitve makedonskega vprašanja v jugoslovanskem smislu.³¹ V slovenski izdaji uvoda, ki je bil objavljen v Ljubljanskem zvonu, je uporabil izraz "židovsko časninarstvo".³² To je nekritično prevzel tudi Anton Aškerc v svoji pozitivni oceni Županičeve brošure.³³ Podčrtati moramo tudi, da je Županič predstavil sistem "kulturnih krogov", ki ga je ravno leta 1902 razvil srbski geograf Jovan Cvijić za antropogeografski opis Balkanskega polotoka (bizantinsko-aromunska, partriarhalna, italijanska in srednjeevropska kulturna sfera).³⁴ Brošura je zbudila pozornost ne samo v Avstriji, tudi Cvijić, ki je bil tedaj na Dunaju, se je hotel seznaniti z avtorjem in se je z Županičem srečal v dunajski kavarni "Landmann".³⁵ To je bil začetek znanstvene povezave, ki sicer ni bila brez težav, vendar je trajala do Cvijićeve smrti leta 1927. Na njunem prvem

²⁵ Niko Županič: Kosovo. V: Jug, 1, 1904, št. 4, str. 122-125.

²⁶ Pirc, Uvod, str. XVIII.

²⁷ Županič, Ob dvajsetletnici, str. 28; Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Maribor 1981, str. 41.

²⁸ O mladoliberalnem krilu glej Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 32 (dalje Perovšek, Liberalizem).

²⁹ K. Gersin: Macedonien und das türkische Problem. Wien 1903, str. 28 (dalje Gersin, Macedonien). O nastajanju brošure glej: Ravničar, desetogodišnjici, str. 26 in Županič, Ob dvajsetletnici, str. 28-33.

³⁰ Citirano po Županičevem lastnem prevodu v Županič, Ob dvajsetletnici, str. 31.

³¹ Gersin, Macedonien, str. 5.

³² Niko Županič: Macedonija. V: Ljubljanski zvon, XXIII, 1903, str. 243-245, cit. 243.

³³ Anton Aškerc: K. Gersin: Macedonien und das türkische Problem. V: Ljubljanski zvon, XXIII, 1903, str. 314-315, cit. 314.

³⁴ Gersin, Macedonien, str. 20. Županič se je pri tem opiral na Jovan Cvijić, Antropogeografski problemi balkanskog poluostrva. Beograd 1902.

³⁵ Niko Županič: Jovan Cvijić : Biografska študija. V: Dom in svet, XX, 1907, str. 264-271, cit. 270.

srečanju je Cvijić mlajšega Županiča, ki je bil zgodovinar po izobrazbi, verjetno utrdil v prepričanju, da se specializira v antropologiji.

Županič je še enkrat prekinil študij. Po umoru kralja Aleksandra Obrenovića se je junija 1903 iz svojega eksila vrnil prek Dunaja v Srbijo novo izvoljeni srbski kralj Peter Karađorđević. Po Županičevi navedbi je sam, kljub odporu srbskih študentov, organiziral sprevod ostalih južnoslovanskih študentov na dunajskem zahodnem kolodvoru za sprejem potujočega kralja, ki so ga pozdravili s klici: "Živio jugoslovanski kralj!"³⁶

Po končanem doktoratu je 1904 še opravil izpit za gimnazijske profesorje in napisal domačo nalogo *Die Bevölkerung illyrischer Länder vom Altertum bis zur Gegenwart* (Prebivalstvo ilirskih dežel od starega veka do danes) pri geografu Eugenu Oberhammerju. Potem je šel študirat po dva semestra antropologijo v München in Zürich. V Münchnu je užival tudi tamkajšnjo boemsko-umetniško sceno. To življenje brez dohodkov je moralo očeta, ki je tedaj zaradi vinske krize izgubil znaten delež svojega bogastva, zaskrbeti. Leta 1906 je Županič dejansko delal par mesecev kot študijski prefekt v Terezijanski gimnaziji na Dunaju. Njegovo upanje, da bi dobil mesto kot kustos ali bibliotekar v dunajski dvorni knjižnici, se ni uresničilo, saj mu je bila zaradi njegove politične aktivnosti državna služba nedostopna. Namesto tega ga je napadel neki Albanec, ki ga je užalil Županičev članek *Stara Srbija in Macedonija ter Jugoslovanstvo*, kjer je Županič med drugim napisal, da "organizira Avstrija Arbanase (posebno katoliške) v nacijo, podpihujoč v njih mržnjo proti Jugoslovanom." Menda je bil dvoboj z revolverji že dogovorjen, ko se je Albanec pri Županiču opravičil.³⁷

Nekaj mesecev pozneje se je Županič odpravil v Beograd, od koder je bil dobil vabilo od Jovana Cvijića. To je bilo Županičevo "slovo od mladosti".³⁸ Na začetku je delal na beograjski realki, kmalu nato je postal kustos v tamkajšnjem zgodovinsko-umetnostnem muzeju, saj so bile etnografske docenture na univerzi že zasedene. Leta 1909 se je potegoval za prosto mesto kustosa Deželnega muzeja v Ljubljani, vendar je kustos postal Josip Mantuani. Leta 1914 je bil Županič premeščen v beograjski Etnografski muzej, kjer je načrtoval ustanovitev antropološkega inštituta.

³⁶ Županič, *Ob dvajsetletnici*, str. 33-35.

³⁷ Niko Županič: *Stara Srbija - Macedonija - Jugoslovanstvo I. V*: SN, 12. 4. 1907, št. 83, str. 1; o posledicah članka glej Pirc, *Uvod*, str. XIX-XX. Omenjeni Albanec je bil diplomat in lingvist dr. Gjergj (Ilerll) Pekmezi (1872-1938), ki je leta 1903 postal nosilec katedre za albanski jezik na *Orientaliskem inštitutu* na Dunaju. Pri tem je zanimivo, da so bili Pekmezi, jezikoslovec Rajko Nahtigal in literarni zgodovinar Ivan Prijatelj kot študentje slavista Vatroslava Jagića na Dunaju "nerazdružljiva prijateljska trojka" (Franc Jakopin) in da so od jeseni 1902 do pomladi naslednjega leta najeli celo skupno stanovanje. Pekmezi je skupaj z slovenskim slavistom Rajkom Nahtigalom leta 1908 objavil monumentalno delo "Grammatik der albanesischen Sprache" Šglej Rajko Nahtigal: *Pisma Ivana Prijatelja s študijskega potovanja 1903-1904*. V: *Ljubljanski zvon*, 57, 1937, str. 301-313, cit. 301; Franc Jakopin: *Albanološke študije Rajka Nahtigala*. V: *Jezik in slovstvo*, 23, 1977-78, str. 65-70]. O Pekmeziju glej tudi Uran Asllani: *Die albanischen Studenten in Österreich und ihre Rolle für die Bildung und Konsolidierung des albanischen Staates*, rokopis v tisku, str. 108-109. O celem kompleksu avstro-albanskih odnosov glej Kurt Gostentschnigg: *Die Verflechtung von Wissenschaft und Politik am Beispiel der österreichisch-ungarischen Albanologie*. V: *Südostforschungen*, 58, 1999, str. 221-24

³⁸ Prešernova pesem je bila deklamirana na poslovnem večeru, ki ga je priredil za svoje znance na Dunaju. Pirc, *Uvod*, str. XXIV. Že v letih 1904-1906 je bil Županičev mlajši brat Mate (Matija) v Srbiji, kjer je pomagal Belokrajncu Milanu Plutu pri izdajanju časopisa "Jugoslovenska korespondencija" - glej *Tridesetletnica beligradske "Jugoslovenske korespondencije"*. V: *Etnolog VIII-IX* (1936), str. 120-124 (dalje *Tridesetletnica*).

Županičeva beograjska leta so bila zelo plodna. Objavil je več pomembnih del, med drugim tudi o Srbih v Beli krajini, ki jo je večkrat obiskal.³⁹ Politično je ostal zelo aktiven. Leta 1910 je organiziral skupaj z redakcijo dnevnika "Politika" in beograjsko občino sprejem slovenske delegacije v Beogradu.⁴⁰ Ko se je slovenski aviatik in konstruktor Edvard Rusjan na svoji prvi balkanski turneji 8. januarja 1911 smrtno ponesrečil pri kalemegdanski utrdbi, je imel Županič pogrebni govor v jugoslovanskem smislu.⁴¹ Istega leta je bil X. slovanski časnikarski kongres v Beogradu, za katerega je Županič uredil razstavo slovanskega časopisja in napisal pregled slovenskega tiska.⁴² Leta 1912, neposredno pred izbruhom prve balkanske vojne je šel na raziskovalno potovanje prek Grčije, Bolgarije in Osmanskega cesarstva. Na začetku prve balkanske vojne je bil spet na Dunaju, kamor je bil menda poslan od samega srbskega premiera Pašića, da informira avstrijsko javnost o pravičnosti srbskega stališča, posebej njihovega prizadevanja za izhod na morje preko Albanije. Tedaj je napisal brošuro "Altserbien und die albanische Frage" ("Stara Srbija in albansko vprašanje"), kjer je spet negiral obstoj albanske nacije. Oceno brošure je napisal zgodovinar Milan Pajk za Ljubljanski zvon. Pajk je bil tudi mnenja, da ustanovitev albanske države ni priporočljiva: "A če Zupanič zatrjuje, da Albanci niso narod, ker nimajo historične in kulturne preteklosti, temveč da so le "ein Komplex von sprachlich einander verwandten Stämmen" Š"kompleks jezično sorodnih plemen" - op. C.P.], se postavlja s tem na stališče onih "gosposdujočih narodov", ki ne dovolijo malim narodom samostojnega razvoja. Kaj pa smo bili Slovenci pred Trubarjem?"⁴³

IV.

Z izbruhom prve svetovne vojne se je začel čas, ko je bilo Županičevo življenje najbolj negotovo. Vendar prav na tem obdobju temelji njegov politični ugled v prvi Jugoslaviji, čeprav so si izjave o njegovi tedanji vlogi nasprotujoče. Tako je do danes nepojasnen njegov delež pri nastanku tako imenovane Niške deklaracije srbske vlade 7. decembra 1914, kjer je le-ta pojasnila svoje vojne cilje in omenila, da bi v bodočo jugoslovansko državo spadali tudi Slovenci.⁴⁴ Županič, ki je bil

³⁹ Županič, Žumberčani. Druga dela so: Niko Županič: Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda I. V: Starinar, nova serija II, 1907, str. 167-189 (dalje Županič, Sistem I); isti: Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda II. V: Starinar. Organ Srpskog arheološkog društva, nova serija III, 1908, str. 1-70 (dalje Županič, Sistem II); isti: Misli o fizioetnologiji. V: Prosvetni Glasnik, 1909, str. 144-161; isti: Trojanci i Arijevci : prilozii preistoriji i paleontologiji Male Azije, Egeje i Balkanskog poluostrva. V: Glas Srpske kraljevske akademije, LXXXVI, 1911, str. 167-291; isti: Pontijski Bugari. Beograd 1913 (= separat iz časopisa "Prosvetni Glasnik"); isti: Hrvati kod Atine : Prilozii antropologiji i istorijskoj etnologiji Atike. V: Starinar, nova serija VI, 1914, str. 95-152.

⁴⁰ Franič, Život, str. 11.

⁴¹ Rudolf Andrejka: Edvard Rusjan. V: Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1960, str. 173-174; K Rusjanovemu pogrebu. V: SN, 19. 1. 1911, št. 15, str. 2-3.

⁴² Gantar Godina, Neoslavizem, str. 163; Niko Županič: Slovensko časnikarstvo. Beligrad 1911 (Separat iz zbornika "Jugoslovenska štampa"), str. 257-293.

⁴³ Milan Pajk: K. Gersin, Altserbien und die albanesische Frage. V: Ljubljanski zvon, XXXIII, 1913, str. 55.

⁴⁴ Niko Županič: Slovenija vstani! Ameriškim Slovincem : Govor ki ga je imel pred Slovenci v Clevelandu 28. aprila 1916. Cleveland 1916, str. 58-61 (dalje Županič, Slovenija); Vurnik, Županič, str. 756; Dvajsetletnica niške deklaracije. V: Jutro, 7. 12. 1934, št. 281, str 1; Županič, Ob dvajsetletnici, str. 32; Dragoslav Janković: Niška deklaracija (Nastajanje programa jugoslovenskog ujedinjenja u Srbiji 1914. godine). V: Istorija XX. veka. Zbornik radova, X, 1969, str. 7-111, posebej 102-103,

tedaj še vedno avstrijski državljani, je v tistem času delal pri vojni cenzuri v Nišu. Že septembra ali oktobra je bil omenjen kot soavtor načrtovane brošure, ki je predvidela državno združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁴⁵

Pašić je v začetku odklonil sprejem Županiča, ki je hotel priti do njega zaradi vključitve slovenskih pokrajin v srbske vojne cilje. Srbski premier je pozneje vendar izrazil Županičeve navedbe o zahodni meji slovenskih dežel, ki naj bi vključevala Gorico, Gradiščajsko, Beneško Slovenijo, Trst in celo Istro.⁴⁶ Ker je bil Niko Županič edini bolj znan Slovenec v Srbiji,⁴⁷ ga je imel Pašić za potencialnega aduta, ter ga je pozimi 1914/1915 poslal v Rim, kjer je Županič stopil v stik s Franom Supilom in Antejem Trumbićem.⁴⁸ V začetku januarja 1915 je Županič prek šifriranih in z lažnim imenom podpisanih pisem iz Italije poskusil pripraviti liberalno usmerjenega časnikarja Rasta Pustoslemška v Ljubljani do emigracije. Toda to je le povzročilo, da je Pustoslemška, čigar pošta je bila nadzorovana, zaslišala policija. Pustoslemšek je bil po italijanski vojni napovedi končno zaprt.⁴⁹ Medtem je bil Županič angažiran pri ustanovitvi Jugoslovanskega odbora, v katerem so bili organizirani hrvaški, slovenski in srbski emigranti iz habsburške monarhije. Odbor, ki je bil utemeljen konec aprila in v začetku maja 1915, je imel svoj sedež v Parizu in v Londonu, ter je vodil kampanjo za bodočo jugoslovansko državo. To politično delovanje je povzročilo, da je avstrijsko sodišče Županiča - kakor sam piše - obsodilo na smrt zaradi veleizdaje.⁵⁰

Županič se je prvič profiliral, ko je Jugoslovanski odbor 12. maja 1915 sprejel manifest, ki je kritiziral pravkar sklenjeni Londonski pakt, v katerem je antanta Italiji obljubila Gorico, Trst, Istro in druge dele vzhodne jadranske obale. Britanski zgodovinar R. W. Seton-Watson, ki je svetoval jugoslovanskim emigrantom, je bil proti temu, da bi v dokumentu omenjali te pokrajine in Štajersko ter Koroško kot sestavne dele bodoče jugoslovanske države. Zavzemal se je za to, da bi uporabljali mednarodno šele uveljavljajoč se pojem "Slovenija" brez ožjih geografskih navedb. Namen je bil jasen: Velika Britanija je hotela imeti tako Italijo kot tudi južno-slovanske emigrante iz habsburške monarhije za svoje zaveznike. Toda Županič se

Janković dvomi, da je bil Županič tako pomemben v Srbiji, da je vplival na vsebino deklaracije, kakor je Županič trdil v svojem govoru v Clevelandu 1916; glej isti: O Niškoj deklaraciji. V: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb, 27-28. prosinca 1968 godine. Zagreb 1969, str. 131-140, cit. 138; isti: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914-1915. godine. Beograd 1973, str. 471-472 (dalje Janković, Srbija); Ђорђе Ђ. Stanković: Nikola Pašić i jugoslovenske pitanje, 1. knj., Beograd 1985 (=Istorijsko-memoarska dela 6), str. 156 (dalje Stanković, Nikola Pašić I); Stanković je vendarle prepričan, da je Niko Županič odigral pomembno vlogo pri vključitvi Slovencev v deklaracijo; glej tudi Ljubinka Trgovčević: Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije 1914-1920. Beograd 1986, str. 157 (dalje Trgovčević, Naučnici); Trgovčevićeva je mnenja, da Županičeva vloga v tej zadevi še ni popolnoma razsvetljena.

⁴⁵ Dragovan Šepić: Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora. V: Historijski zbornik, XIII, 1960, str. 1-45, cit. 8; Janković, Srbija, str. 279-280; Milorad Ekmečić: Ratni ciljevi Srbije 1914. Beograd 1973, str. 315.

⁴⁶ Stanković, Nikola Pašić I, str. 190; Dragovan Šepić: Slovenci i jadransko pitanje u Prvom svjetskom ratu. V: Zgodovinski časopis, XXIII, 1969, št. 3-4, str. 257-273, cit. 259.

⁴⁷ Po odklonitvi avstrijskega ultimata je že omenjeni Županičev mlajši brat Matija prestopil kot prostovoljec v srbsko vojsko. Obolel je na solunski fronti in umrl 25. 3. 1917 v Niměsu - Tridesetletnica, str. 124.

⁴⁸ Trgovčević, Naučnici, str. 157.

⁴⁹ Pustoslemšek, Pod skrbstvom, str. 43-44.

⁵⁰ Pirc, Uvod, str. XV; Vurnik, Županič, str. 756, informacija avstroogrškega vrhovnega vojaškega poveljstva iz leta 1917 vendarle pozna samo ovadbo pri sodišču zaradi Županičevega članstva v Jugoslovanskem odboru - glej Pustoslemšek, Pod skrbstvom, str. 43.

je tem namenom uprl in pozneje je lahko poročal srbskemu ministrstvu za zunanje zadeve: "Sa pomoći g. Trumbića, koji je vrlo taktan i veliki patriot, ušla su ipak u manifest imena sviju slovenačkih pokrajina, tako da Slovenija ne bude više prazan pojam bez sadržaja, ili da se ne zamene Slavonija i Slovenija, kao što je to bio ovde slučaj."⁵¹

Omeniti moramo tudi Županičevo turnejo med slovenskimi emigranti v Ameriki, kamor je leta 1916 pripotoval, da bi med njimi propagiral jugoslovansko idejo, zbiral denar za Jugoslovanski odbor in da bi končno pridobival tudi prostovoljce za srbsko vojsko.⁵² Njegov najbolj znan nastop je govor pred clevelandskimi Slovenci 28. aprila 1916, kjer je zahteval osvoboditev Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki bi po krvi in jeziku ustvarili en narod, s pravico do demokratične, svobodne in skupne jugoslovanske države.⁵³ Naslednje mesece pred vrnitvijo v Evropo se je trudil, da bi združil razne smeri med južnoslovanskimi emigranti pod eno streho. Hkrati je podprl Woodrowa Wilsona v njegovi predsedniški predvolilni kampanji, saj se je Wilsonovo stališče o samoodločbi narodov ujemale s cilji Jugoslovanskega odbora.⁵⁴

Županič je med vojno napisal več propagandnih spisov.⁵⁵ Poudariti velja njegovo nasprotovanje Majniški deklaraciji jugoslovanskih poslancev v dunajskem državnem zboru leta 1917, ker je zahtevala združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov pod habsburškim žezlom, kar je pomenilo, da so Jugoslovani iz monarhije zvesti podložniki habsburške dinastije. Še leta 1961 je Županič rekel Lojzetu Udetu: "Škoda je bila velika. Streljati bi jih dal."⁵⁶ Toda to so bile samo tihe želje, ker Županičeva tedanja vloga v vrstah jugoslovanskih političnih emigrantov med prvo svetovno vojno ni bila takšna, da bi zbudila večjo pozornost. Srbski zgodovinar Momčilo Zečević je sploh mnenja, da Slovenci, ki so delali v Jugoslovanskem odboru - poleg Županiča sta to bila še Bogumil Vošnjak in Gustav Gregorin - niso imeli nikoli velikega pomena v slovenskem političnem življenju.⁵⁷ Tudi kolegi v odboru so bili do Županiča nekoliko zadržani. Omenjeni Bogumil Vošnjak v svojih po vojni objavljenih spominih priznava Županiču delo za skupni cilj,⁵⁸ vendar njegov dnevnik opisuje človeka, ki ima sicer dobre zveze s srbsko oblastjo, toda deluje naivno, nesposobno in nedelavno v političnih zadevah, medtem ko se privatno obnaša kot babjek in boem.⁵⁹ Simptomatična je poznejša kritika, da je

⁵¹ Citirano po Janković, Srbija, str. 496.

⁵² Trgovčević, Naučnici, str. 93, glej tudi Ivan Čizmić: Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918. Zagreb 1974 (=Institut za hrvatsku povijest, monografije 5), str. 107 (dalje Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret).

⁵³ Županič, Slovenija; Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret, str. 108; Matjaž Klemenčič: Slovenes of Cleveland. The Creation of a New Nation and a New World community: Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio. Novo mesto 1995, str. 354-355.

⁵⁴ Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret, str. 108, 166-171, 230-231; Trgovčević, Naučnici, str. 188-189.

⁵⁵ Bibliografija v Dr. Niko Županič, str. 37-38.

⁵⁶ Citirano po Lojze Ude, Slovenci, str. 92.

⁵⁷ Momčilo Zečević: Nekoliko pitanja istoriografiji o jugoslovenskom ujedinjenju. V: Zgodovinski časopis, 33, 1979, št.4, str. 517-582, cit. 576.

⁵⁸ Bogumil Vošnjak: U borbi za ujedinjenu narodnu državu. Ljubljana - Beograd - Zagreb 1928, str. 39-41 (dalje Vošnjak, U borbi); isti: Jugoslovanski odbor v Londonu (ob 25 letnici nastanka). Ljubljana: Samozaložba 1940, str. 15.

⁵⁹ Bogumil Vošnjak: Dnevnik iz prve svetovne vojne (Za objavo pripravil Vladimir Kološa). Ljubljana 1994, str. 46, 56, 63, 74, 124, 127, 129, 132, 161, 235, 241-242, 248.

Županič na svoji ameriški turneji nosil samo fine obleke in zapestno uro, "ter da se ni hotel pogovarati z ameriškimi rojaki iz delavskih slojev".⁶⁰ Drugi član odbora, Hrvat Hinko Hinković, je spet kritiziral Županičevo uradno karto jugoslovanskega ozemlja: "Županič svojata za nas cijelu Istru i cijeli Banat. Ovakve pretjeranosti nam sigurno neće koristiti."⁶¹ Drugi so opazili, da je bil postal Županič v svojih beograjskih letih zvest privrženec srbske vlade in da je kot tak kategorično odklonil federalistično ureditev bodoče jugoslovanske države.⁶² V primerjavi z drugimi člani odbora, ki so poudarjali svojo gmotno neodvisnost od srbske vlade, je Županič od nje prejemal redni dohodek.⁶³ Razen tega se je kot edini ne-Srb udeleževal srečanj srbskih državljanov vsak torek v srbski ambasadi v Londonu.⁶⁴ Srbska zgodovinarica Ljubinka Trgovčević povzema Županičevo vlogo v Jugoslovanskem odboru na tak način: "Bliskost s Pašićevim idejama nije mu donela popularnost u Odboru, pa je ponekad ostajao potpuno usamljen pri prihvatanju nekih gledišta srpske vlade, na primer kad jedino on nije imao primedaba na tekst Krfske deklaracije. Takvi stavovi svakako nisu doprinosili njegovom ugledu u Odboru, posebno zato što je povremeno prisustvovao i tzv. sastancima 'Srbijanaca'."⁶⁵

Še eno epizodo je treba omeniti. Županič je že leta 1914 hotel postati srbski državljan, vendar mu je iz raznih razlogov to uspelo šele v novembru 1918 v Parizu, torej takoj po koncu vojne.⁶⁶ V tem času je že obstajala Država SHS, ki še ni bila združena s Srbijo. V tem oziru je moralo pomeniti sprejetje srbskega državljanstva osebno nasprotovanje drugi jugoslovanski državi, na katere ozemlje je bil rojen. Ozadje tega ravnanja je bil morda izid ženevske konference med Jugoslovanskim odborom pod vodstvom Anteja Trumbića, predstavniki Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov pod vodstvom Antona Korošca in predsednikom srbske vlade Nikolo Pašićem, kjer se je za kratek čas uveljavila misel federalne ureditve skupne države. Županič, ki se je udeležil konference,⁶⁷ je bil proti Trumbiću in s tem verjetno tudi proti enakopravnosti Države SHS s Srbijo.⁶⁸ Kakor je znano, je končno zmagala unitaristična ureditev.

Prehod v mir je Županiču prinesel nova razočaranja. Kljub vsem naporom mu ni uspelo, da bi bil Bogumil Vošnjak slovenski zastopnik v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Namesto Vošnjaka je na željo Antona Korošca to postal Ivan Žolger.⁶⁹ Županič je bil imenovan za člana etnografsko-zgodovinske

⁶⁰ Zelenjaški napad na ministra dr. Županiča. V: Jutranje novosti (dalje JN), 11. 3. 1923, št. 36, str. 2.

⁶¹ Citirano po Stanković, Nikola Pašić I, str. 191; Karta, o kateri gre beseda, je: Niko Županič, The Map of Yugoslav Territory, issued by the Yugoslav Committee in London. London 1915.

⁶² Ivan Meštrović: Uspomene na političke ljude i događaje. Buenos Aires 1961, str. 65 (dalje Meštrović, Uspomene).

⁶³ Stanković, knj. 2, str. 40, 43f, 70; Trgovčević, Naučnici, str. 93; Meštrović, Uspomene, str. 66.

⁶⁴ Trgovčević, Naučnici, str. 104.

⁶⁵ Prav tam, str. 190-191.

⁶⁶ Pustoslemšek, Pod skrbstvom, str. 43; Trgovčević, Naučnici, str. 157.

⁶⁷ Milada Paulova: Jugoslavenski odbor (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914.-1918.). Zagreb 1924, str. 558.

⁶⁸ Tako se da sklepati iz zaključnih stavkov anonimnega članka iz dnevnika Slovenske organizacije Narodno radikalne stranke iz leta 1923 - glej Minister dr. Niko Županič (iz njegovega življenja in delovanja) II. V: JN, 15. 3. 1923, št. 39, str. 2.

⁶⁹ Vošnjak, U borbi, str. 41; Ivo J. Lederer: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven - London: Yale University Press 1963, str. 90.

sekcije delegacije Kraljevine SHS na konferenci. Sekcijo je vodil Jovan Cvijić.⁷⁰ V sekciji so bile posamezne podsekcije, tako tudi podsekcija za slovensko-nemško mejo, podsekcija za Prekmurje in podsekcija za češkoslovaško-jugoslovanski koridor, ki ji je predsedoval sam Županič. Podsekcija je imela osem sej od 18. februarja do 11. julija 1919. Županič je bil zadolžen za branje elaboratov in zaključkov podsekcije na sejah cele Etnografsko-zgodovinske sekcije, ki je potem izročila svoje predloge predsedstvu jugoslovanske delegacije. Člana podsekcije sta bila tudi ing. Janko Mačkovšek in dr. Fran Kovačič, ki sta imela zasluge pri določitvi severne slovenske meje.⁷¹ Vendar se vsiljuje sum, da sta delala večinoma mimo Županiča, in da je bila njegova vloga pri diplomatskem boju za severno mejo bolj dekorativna, saj bi sicer ostalo nepojasnjeno, zakaj se njegovo ime v zgodovinopisju o nastajanju severne jugoslovanske oziroma slovenske meje skoraj nikoli omenja.⁷² Srbski zgodovinar Andrej Mitrović le omenja, da je Županič med jugoslovanskimi eksperti zastopal nerealne maksimalne teritorialne zahteve proti Madžarski,⁷³ kar se ujema z že omenjeno kritiko Hinka Hinkovića. V članku, ki je bil objavljen ob priliki Županičevega 60. rojstnega dne, piše, da "je spet ravno njegova zasluga, da nismo izgubili tudi Blejskega kota. Po njegovem prizadevanju je posredoval Mihajlo Pupin Šrbski izseljenec v ZDA, tehnik in izumitelj - C.P.] pri Wilsonu in nam tako rešil vsaj nekaj naše lepe zemlje."⁷⁴

Vsekakor je Županič skozi svoje publicistične članke, ki so bili objavljeni v francoščini, prispeval k propagandi slovenskih oziroma jugoslovanskih stališč o avstrijsko-slovenski meji. Svoje prispevke je zbral v knjigi, ki jo je izdal s pomočjo jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci⁷⁵ v francoščini pod naslovom "Ave Illyria". Toda recenzent v Ljubljanskem zvonu je za to delo, ki naj bi pripadalo tistim propagandnim spisom, "ki dajejo gradivo zoper nas", izrazil samo zanimanje: "Med delavci lahko razlikujemo dva tipa: prvi delajo zato, da nekaj ustvarijo, drugi gledajo z enim očesom na svoje delo, z drugim na oltarček, kjer bodo stali, ozarjeni z zlato gloriojolo, ali pa na strani "Jugoslovanske enciklopedije", kjer se bo raztezala njihova biografija. Meni je prvi tip simpatičnejši."⁷⁶

⁷⁰ Andrej Mitrović: Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920. Beograd 1969, str. 23.

⁷¹ Podsekcija jugoslovanske Etnografske sekcije na konferenci mira v Parizu 1919 za slovensko-nemško mejo, za Prekmurje in čehoslovaško-jugoslovanski koridor. V: Etnolog, II, 1928, str. 86-89. O razdelitvi etnografsko-zgodovinske sekcije glej Ljubinka-Trgovčević: Jovan Cvijić u prvom svetskom ratu. V: Istorijski časopis, XXII, 1975, str. 173-231, cit. 201.

⁷² Npr. Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919 (Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na pariški mirovni konferenci). V: Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970, str. 295-378 (dalje Grafenauer, Slovenska Koroška).

⁷³ Andrej Mitrović: Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920 : prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu. Novi Sad 1975 (=Institut za izučavanje istorije Vojvodine; monografije 11), str. 28-29.

⁷⁴ Inko: Niko Županič. V: Misel in delo, III, 1937, str. 26-28, cit. 28. O tej zadevi glej tudi Rudolf Andrejka: Pupin Mihajlo. V: Slovenski biografski leksikon, knj. II, Ljubljana 1933-1952, str. 600; Grafenauer, Slovenska Koroška, str. 352-354; Matjaž Klemenčič: Vloga Mihajla Idvorskega Pupina v političnem življenju srbskih in ostalih jugoslovanskih izseljencev v ZDA pred in med prvo svetovno vojno in njegova prizadevanja za jugoslovanske meje po prvi svetovni vojni. V: Mihajlo I. Pupin. Ljubljana 1980, str. 41-56.

⁷⁵ Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920. Beograd 1960, str. 128, 189, 195.

⁷⁶ J. A. Glonar: Naša literarna propaganda. V: Ljubljanski zvon, XI, 1920, str. 122-127, cit. 123-124.

V.

V začetku leta 1920 se je Županič vrnil v Beograd, kjer je spet delal v svoji stari službi kot kustos etnografskega muzeja. Poskus, da bi postal profesor etnologije na novi univerzi v Ljubljani, je propadel zaradi nasprotovanja kolegija profesorjev, zlasti literarnega zgodovinarja Ivana Prijatelja in profesorja za etnologijo na Beograjski univerzi Jovana Erdeljanovića. Zdi se, da je bil Županič odklonjen zaradi moralnih in zaradi strokovnih razlogov.⁷⁷ S pomočjo svojih zvez mu je po sklepu vlade z dne 1. julija 1921 vendar uspelo postati upravnik prav za njega ustanovljenega Etnografskega inštituta v okviru Narodnega muzeja v Ljubljani.⁷⁸ Njegov predstojnik je postal bivši konkurent Josip Mantuani, ki ga je Županič leta 1911 in 1916 javno obdolžil strokovne nesposobnosti.⁷⁹ Mantuani ni hotel imeti podrejenega, ki bi imel večji mesečni dohodek od njega, zato je zahteval boljšo razmejitev medsebojnih delovnih pristojnosti. Tako je postal Županičev inštitut v okviru Narodnega muzeja avtonomen.⁸⁰

Dne 21. aprila 1921 je Županič vzel za ženo Heleno Popp. V zakon je bil vzet tudi njen devetletni otrok Davorin. Naslednjega leta se je rodila še hči Veronika. Zakon je trajal do ločitve leta 1929.⁸¹ V slovenski javnosti je bil Županič navzoč s pisanjem političnih člankov, ki so ga opredeljevali kot privrženca Pašičeve Narodne radikalne stranke (NRS), h kateri je pristopil leta 1920.⁸² Županiču je glavni odbor stranke zaupal Poverjenišтво NRS za Slovenijo, vendar je za organizacijo stranke v Sloveniji naredil bolj malo.⁸³ Tako je od leta 1921 delovala avtonomna skupina NRS odvetnika Ivana Sajovica v Kočevju, in razen tega od 1922 tudi narodnoradikalno glasilo "Samouprava", ki je izhajala v Gornji Radgoni.⁸⁴ Ko je koalicijska vlada radikalov in demokratov v začetku decembra 1922 razpadla, je Pašić sestavil prehodno vlado samo iz radikalov, ki je imela nalogo pripraviti volitve. V ta namen je iskal osebe iz slovenskih liberalnih krogov, ki so bile nezadovoljne s politiko demokratov in ki bi bile primerne za ministre. Toda Ivan Hribar, Gustav Gregorin in Vladimir Ravnihar so odklonili sodelovanje v vladi,⁸⁵ tako je Pašić končno vprašal Županiča, ki je 16. decembra 1922 sprejel

⁷⁷ Plemenito maščevanje. V: JN, 8. 2. 1923, št. 9, str. 2; glej tudi zapisnika VIII. redne seje (26. 6. 1924) in IV. redne seje (18. 5. 1925) filozofskega fakultetnega sveta v Ljubljani, citirano po Dokumentaciji oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani o Niku Županiču (dalje DOEK-NŽ). ŠZdi se, da je bilo Prijateljevo negativno stališče nasproti Županiču motivirano tudi z njegovim prejšnjim tesnim prijateljstvom z Gjergjem Pekmezijem, saj sicer ne bi bilo razumljivo, da je Prijatelj na seji 26. 6. 1924 posebej poudaril "da ni sodil samo po reminiscencah iz dijaških let".

⁷⁸ Sedemdesetletnica ustanovitve Etnografskega inštituta. V: Etnolog, LII, 1991, str. 184-186.

⁷⁹ Ravničar, desetogodišnjici, str. 57-58; glej Pirc, Uvod, str. XXV-XXVI.

⁸⁰ Arhiv Narodnega muzeja Slovenije (ANMS), fascikel 1920-1921, št. 473/1921 (19. 10. 1921), št. 523/1921 (11. 11. 1921); št. 562/1921 (11. 12. 1921); fascikel 1922, št. a/1922 (Pravilnik).

⁸¹ Personalna mapa N. Županič, citirano po DOEK-NŽ.

⁸² Novak, Županič, str. 1040.

⁸³ Izdal je samo Program NRS v brošuri Narodna Radikalna Stranka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Ljubljana 1921); glej tudi Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. Ljubljana 1965, str. 216 (dalje Mikuž, Oris).

⁸⁴ Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929. Maribor 1986, str. 103-105 (dalje Zečević, Na zgodovinski prelomnici); Jurij Perovšek: Narodna radikalna stranka na Kočevskem v letih 1921-1923. V: Mikužev zbornik. Ljubljana 1999, str. 261-271; isti: Samouprava (1922-1923). V: Enciklopedija Slovenije, 10. zvezek, Ljubljana 1996, str. 386.

⁸⁵ Ivan Hribar: Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 458-459; Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja. Ljubljana 1997, str. 162 (dalje Ravnihar, Spomini).

mesto ministra brez listnice. V treh mesecih do volitev naj bi Županič, ki je bil predsednik tako imenovanega Akcijskega odbora NRS in nosilec liste NRS za volilno okrožje Ljubljana-Novo Mesto, zgradil strankarsko organizacijo v Sloveniji. Vendar pri tem ni bil uspešen, slabosti pri organizacijskem delu pa so se mu kmalu maščevale. Na svojih turnejah po podeželju je dajal precej obljub. Ljubljanski radikalski dnevnik "Jutranje novosti", ki je začel izhajati, ko je bil minister, je pogosto poudarjal njegove zasluge za ustanovitev države in kako se pri vladi v Beogradu zavzema za svoje slovenske volivce.⁸⁶ Medtem je bil začasno nezaseden Etnografski inštitut, ki ga je vlada preimenovala v Etnografski muzej.⁸⁷ Volitve, ki so bile 18. marca 1923, so izpadle porazno; NRS ni v Sloveniji dobila niti enega poslanskega mandata. Ko je bila prvega maja 1923 sestavljena nova radikalska vlada, je Županič dal ostavko, bil pa je imenovan za "ministra na razpoloženju", kar je ostal do maja 1925.⁸⁸ To je začetek propada Županičeve politične kariere. V jeseni 1923 je prišlo do prvega razkola med slovenskimi radikali. Strankarski tajnik Emil Stefanovič, ki ga je Županič pridobil tik pred volitvami in ki je bil znan kot nekdanji vodja v delavskih stavkah v Trbovljah, je bil izključen iz stranke.⁸⁹ Stefanovič je ustanovil novo organizacijo NRS, katere glasilo "Radikal" je Županičevo politično delovanje zelo kritiziralo in ga obdolžilo, da je skorumpiran s strani Jadranske banke.⁹⁰ Pristop starih liberalcev z Vladimirjem Ravniharjem je NRS prehodno okrepil, toda pred parlamentarnimi volitvami je prišlo v ljubljanski oblasti konec leta 1924 spet do razkola med Županičem in Ravniharjem, tako da je NRS nastopala na raznih listah, kar je spet povzročilo neuspeh.⁹¹ Dne 31. julija 1927 je končno kočevska skupina radikalov Županiča, ki mu je že večkrat očitala nedelavnost, prisilila k odstopu z mesta predsednika Okrožnega odbora stranke.⁹² S tem je bila njegova politična kariera zaključena.

⁸⁶ Minister Županič med narodom. V: JN, 30. 1. 1923, št. 1, str. 3; Izenačenje uradniških prejemkov. V: JN, 8. 2. 1923, št. 9, str. 1; Minister dr. Županič za nove železnice v Sloveniji. Proga Črnomelj-Vinica tudi zasigurana. V: JN, 18. 2. 1923, št. 18, str. 2; Minister dr. Županič za nameščence južne železnice. V: JN, 22. 2. 1923, št. 21, str. 2; Belokranjski minister. V: JN, 10. 3. 1923, št. 35, str. 2; O volilnem boju NRS glej tudi Jurij Perovšek: Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. V: Zgodovinski časopis, 45, 1991, št. 1, str. 65-83, posebej 70.

⁸⁷ ANMS, fasc. 1923, št. 62/1923 (24. 1. 1923).

⁸⁸ Konec parlamentarne krize : zasedanje narodne skupščine. V: JN, 3. 5. 1923, št. 80, str. 1; Novak, Županič, str. 1040.

⁸⁹ Mikuž, Oris, str. 271-272; Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 105-107; K potrebnemu pojasnilu. V: JN, 9. 10. 1923, št. 211, str. 2; K potrebnemu pojasnilu. V: JN, 10. 10. 1923, št. 212, str. 1; Vsem organizacijem NRS v Sloveniji, prav tam; Kaj je g. Stefanovič, prav tam; Emil Stefanovič. V: JN, 12. 10. 1923, št. 214, str. 2, itd.

⁹⁰ Mikuž, Oris, str. 275-276; Boj Jadranski banki. V: Radikal, I, 6. 12. 1923, št. 2, str. 1; Ministrovanje na r. dr. Nika Županiča, prav tam, 19. 12. 1923, št. 4, str. 1; Ministrovanje na r. dr. Nika Županiča, prav tam, II, 1. 1. 1924, št. 1, str. 2-3; leta 1927 je bila ta bančna afera spet izrabljena v volilni kampaniji za volitve v ljubljansko oblast, samo da je kot tajni finančnik NRS-a takrat imenovana "Slavska banka" - glej Ravnihar, Spomini, str. 186-187.

⁹¹ Ravnihar, Spomini, str. 175-176, 178; Mikuž, Oris, str. 272, 274, 299-300; Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 107.

⁹² Nova Samouprava. Glasilo gospodarstva, prosvete in politike, I, 25. 8. 1927, št. 1, str. 1. To glasilo je bil organ kočevskih radikalov. Še njegov predhodnik "Ljudska Samouprava" je še zdavnaj očital Županiču, da že dve leti ni sklical seje okrožnega odbora NRS: "Čast ni nič, delo je vse. Torej gospodine Niko - ali bo kaj, ali ne bo še nadalje nič? Ali naj popolnoma zaspimo?" - Ljudska Samouprava, II, 25. 10. 1926, št. 15, str. 3.

Županičev politični neuspeh se da pojasniti s tem, da je eksplicitno pro-srbsko stališče NRS našlo malo privrženecv med slovenskimi volilci, medtem ko je bil državni centralizem že ena od osnovnih programskih točk slovenskih liberalcev, ki so imeli v deželi tudi večjo tradicijo kot radikali. Dodati je treba, da je imel Županič samo dobre stike z Beogradom, v slovenskem političnem življenju pa je bil v času vojne in v odločilnih trenutkih, ko je nastala prva jugoslovanska država, odsoten.

Ko je bilo jasno, da tako hitro ne bo spet minister, je Županič drugikrat poskusil dobiti zaželeno profesuro na ljubljanski univerzi. Vendar mu je spet spodletelo zaradi Ivana Prijatelja in zaradi članka, ki ga je dal objaviti v "Jutranjih novostih" in ki je obravnaval ozadje Županičeve prve zavrnitve za profesuro.⁹³

Tudi v politiki je naredil drugi ponesrečen poskus. Po proklamaciji diktature je kralj Aleksander septembra 1931 oktroiral ustavo in za 8. novembra razpisal volitve za narodno skupščino, vendar so lahko kandidirali samo tisti, ki so bili lojalni do kraljevega režima. Županič je kandidiral v volilnem okrožju novomeškega sreza.⁹⁴ Občina Adlešiči v Beli krajini ga je te mesece zaradi njegovih zaslug imenovala za častnega občana,⁹⁵ vendar tam ni mogel kandidirati, ker je bila Bela krajina tedaj del Savske banovine. Toda Županič je bil tako prepričan v zmago, da je kot upravnik Etnografskega muzeja zaprosil za upokojitev. Upokojen je bil isti dan, ko je izvedel, da je zmagal njegov konkurent, župan Anton Klinc iz Gornjega polja, ki je imel kot lokalni pomembnejši boljše pogoje.⁹⁶ Šele nekaj tednov pozneje je bila upokojitev razveljavljena.⁹⁷

Ugotovimo lahko, da se je Županič od leta 1925 bolj posvečal znanosti. Skupaj z asistentom Stankom Vurnikom, ki je že 1932 umrl, sta organizirala Etnografski muzej in začela izdajati znanstveni časopis *Etnolog* (1926-1944), ki je hotel biti glasilo jugoslovanske in sploh slovanske etnologije in fizične antropologije. Ta leta je vodil terenske raziskave v Beli krajini in kratek čas tudi na Kosovu ter večkrat nastopil na mednarodnih kongresih. Njegovo znanstveno delo je bilo končno nagrajeno s tem, da je poleti 1939 postal dopisni član Srbske akademije znanosti in leto pozneje tudi profesor etnologije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

VI.

Če ta biografska skica kaj pove o Županičevi karieri v Sloveniji, potem kaže predvsem na to, kako zakoreninjeni in povezani sta že bili njegova politična in znanstvena dejavnost ob vrnitvi iz Beograda leta 1921. Vendar v Sloveniji ni bilo prostora za NRS z Županičem na čelu, kljub temu, da je to bila najmočnejša stranka v kraljevini. Ta izolacija v politiki je bila občutna tudi v znanosti. Vendar

⁹³ Zapisniki VIII redne seje (26. 6. 1924), III redne seje (24. 3. 1925), IV. redne seje (18. 5. 1925) in V. redne seje (24. 6. 1925) filozofskega fakultetnega sveta v Ljubljani, DOEK-NŽ. Zadevni članek: Plemenito maščevanje. V: JN, 8. 2. 1923, št. 9, str. 2.

⁹⁴ Jugoslovan, 8. 11. 1931, št. 262, str. 12.

⁹⁵ Govor občinskega svetovalca Steva Vrliniča iz Bojancev ob predaji diplome častnega občanstva Adlešičkega bivšemu ministru gosp. Dr. Niku Županiču v Adlešičih, dne 26. julija 1931. Ljubljana 1931.

⁹⁶ Jugoslovan, 10. 11. 1931, št. 264, str. 3; od 5606 oddanih glasov je dosegel Klinc 4711, Županič pa 895. O upokojitvi glej Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja (dalje ASEM), akti za leto 1931, št. 270/1931, št. 291/1931.

⁹⁷ ASEM, akti za leti 1932-1933, 68/1932.

mu je mesto upravnika etnografskega muzeja toliko olajšalo položaj, da je to osamitev občutil kot "splendid isolation".⁹⁸ Kot vnet Jugoslovan je leta 1944 priznal, da "jugoslovanska ideja v predaprilski Jugoslaviji res ni osvojila ne src ne možganov. Ta ideja je bila samo last nekaterih politikov, ki so se z njo našemili kot z masko, kadar so nastopali v Beogradu, medtem ko so masko takoj odložili, ko se vrnilo v Zagreb, Ljubljano ali Sarajevo."⁹⁹ Ni pa se vprašal, zakaj jugoslovanska misel svojčas ni uspela. Eden od vzrokov, da Županič sam ni mogel osvojiti src in možganov volivcev, je bilo gotovo njegovo problematično stališče do meja demokratične svobode in avtonomije v večstrankarskem sistemu, ki je morala biti po njegovem mnenju podrejena državnemu centralizmu. Že v svoji študiji Istorijška antropologija balkanskih narodov, ki je izhajala 1908 v Beogradu, je pisal: "Za nemirni i nesrešeni duh slovenskih narodov za sada, po našem mišljenju nije pogodan odviše demokratski i republikanski oblik vladavine; daleko je probitašnija forma čak i prosveteni apsolutizam ublažen izvesnim učešćem narodnog predstavnništva."¹⁰⁰ V enako smer gre tudi stališče, ki ga je izrazil leta 1921 ob priliki sedemdesetletnice slovenskega politika staro-liberalnega tabora, Ivana Tavčarja: "In res dokazuje moderna psihotehnika, praktična psihologija, da ima duša mladine in narodne mase lastnosti neke plastične substance, iz katere ustvarja izkušen vzgojitelj ali voditelj poljubne politike. To duševno oblikovanje se vrši po zakonu sugestivne psihološke indukcije, ki prodira z največjo tvorno silo prav iz vzora velikih mož."¹⁰¹ Isto leto je zahteval ukinitve tajne volilne pravice s proporcionalnim sistemom, ki naj bi ga nadomestilo javno glasovanje z večinskim sistemom. To je upravičeval s tem, da je Jugoslavija še v stanju rojevanja. Poleg tega bi bilo tako omogočeno daljše delovanje velikih državnih strank - radikalov in demokratov - nasproti centrifugalnim strankam - v tem primeru Slovenske ljudske stranke Antona Korošca.¹⁰² Ko je 6. aprila 1924 postal predsednik ljubljanskega okrožnega odbora NRS, je Županič javno svaril pred idejami o odcepitvi posameznih pokrajin od Jugoslavije: "Zedinjeni pomenimo v Evropi mnogo, razcepljeni in ločeni nič. Kdor bi pri nas zahteval amputacijo, na onem izvršimo prej amputacijo glave."¹⁰³ Po 6. januarju 1929 so se uresničile Županičeve predstave iz leta 1908. Kralj je postal razsvetljeno absolutistični vladar, volitve leta 1931 pa so dovolile samo določeno sodelovanje narodnega predstavnništva, ki je bilo čisto drugačno od "degeneriranega parlamentarizma" pred 6. januarjem 1929. Za Županiča je kralj samo uvedel "čas idejne diktature", ker "država je stara šele 12 let in je še v otroški dobi ter rabi vzgojitelja." Torej je bilo Županičevo geslo v

⁹⁸ Prav tam, akti za leto 1939, št. 260/1939 (Pismo Mirku Rošu v Zürichu); Županič je porabil ta izraz, da bi opisal svojo privatno situacijo po ločitvi od žene, je pa tudi točen povzetek njegovega položaja kot znanstvenika in publicista.

⁹⁹ Smolej, Stari politiki, str. 22.

¹⁰⁰ Županič, Sistem II, str. 45; glej tudi isti: "Slovenska inferijornost" i nemačka nauka. V: Brankovo kolo za zabavo, pouku i književnost, XV, 1909, št. 19, str. 289-291, št. 20, 308-310, cit. 309 (dalje Županič, "Slovenska inferijornost").

¹⁰¹ Niko Županič: Evgenika dr. Ivana Tavčarja. Ljubljana 1921 (=separat iz SN), str. 5.

¹⁰² Niko Županič: Naša železna valuta. V: SN, 30. 10. 1921, št. 245, str. 1. Izvajanje avtorja je šlo celo uredništvu predaleč, da se je moralo v opombi od njega distancirati.

¹⁰³ Slovenci v radikalni tabor! V: Radikalni glasnik. Organ narodno-radikalne stranke za Slovenijo (dalje RG), I, 11. 4. 1924, št 15, str. 1-2, cit. 2.

volilnem boju jeseni 1931: "Vrnjeno nam je toliko politične svobode, kolikor nam je potrebno in kolikor je zaslužiimo".¹⁰⁴

VII.

Odkod izvirajo te avtoritarne ideje, ki jih je izrekel Županič, in kako so se spojile z njegovim jugoslovanstvom? Treba je poudariti, da takšnih idej ni razvijal šele v Beogradu, kjer jih je sicer izpopolnjeval, ampak že prej. Predvidevamo lahko, da so prišle iz Avstrije, iz časa njegovih dunajskih študijskih let. Izhodišče njegovih razmislekov o zgodovinski vlogi južnih Slovanov je bilo ideološka klima, ki je bila prisotna takrat na Dunaju in zaradi česar je postalo to mesto za nekatere slovenske študente premajhno in pretesno.¹⁰⁵ S tem ni mišljen esteticistični Dunaj preloma stoletja, v katerem sta bila slikar Gustav Klimt in umetnostna smer secesije vodilni pojav. Niti ni s tem mišljen Dunaj Sigmunda Freuda ali skladatelja Gustava Mahlerja. S temi pojavi je bilo to mesto za slovenske študente "najpomembnejše okno v Evropo in svet."¹⁰⁶ Gre za drugo plat Dunaja, tisto, ki jo je avstrijska zgodovinarica Brigitte Hamann imenovala Hitlerjev Dunaj, ker je nedvomno, da so dunajska leta (1908-1913) imela močan vpliv na politično kariero Adolfa Hitlerja.¹⁰⁷ Ta klima se je izrazila v nastopu raznovrstnih nemškonacionalnih politikov in rasnih teoretikov ter v sovražnosti do migrantov iz nenemških pokrajin habsburške monarhije. Enaka klima je nekaj let prej (1898-1907) delovala tudi na mladega Županiča. To je bil enak splet ideoloških diskurzov, ki sta mu bila izpostavljena Županič in Hitler, samo da se je slednji pri tem čutil zastopnika superiornega naroda, medtem ko je Županič to doživljal kot zapostavljanje Slovencev in drugih slovanskih narodov. Ko je Županič začel študirati na Dunaju, so narodna nasprotja že zajemala univerzo. Ne le študentje, tudi nekateri profesorji so bili propagandisti nacionalnega sovraštva. Tako Županič piše, da nemški znanstveniki "nigde nisu dali više dokaza ove svoje nepodobnosti kao u delikatnom pitanju o inferioritetu ili superioritetu pojedinih rasa i naroda." Omenja tudi primere, na primer geografa Albrechta Pencka, ki "je na bečkom univerzitetu sarkastičnim primedbama o Slovenima vreľao svoje slušaoce Slovene, meľu kojima je bio i pisac ove razprave."¹⁰⁸

Avtor, ki je bil ta čas zelo vpliven, Anglež Houston Stewart Chamberlain, je tedaj živel na Dunaju. S knjigo "Osnove 19. stoletja", objavljeno 1899, je napisal rasistično pohvalo zgodovinski vlogi domnevne germanske rase. Po prvi svetovni vojni je Chamberlain imel tudi politične stike s Hitlerjem.¹⁰⁹ V povezavi z Županičem so Chamberlainove presoje o Slovanih posebnega pomena. Chamberlain je pohvalil srbske narodne pesmi o kosovski bitki in kraljeviću Marku, ki naj bi kazale rasno moč južnih Slovanov. Po Chamberlainu, ki povzema raziskave

¹⁰⁴ Vsi citati iz Velik govor dr. Nika Županiča v Žužemberku. V: Jugoslovan, II, 7. 11. 1931, št. 261, str. 3.

¹⁰⁵ Peter Vodopivec: Slovenski študentje na Dunaju pred prvo svetovno vojno. V: Dunaj in Slovenci. Ljubljana 1994, str. 89-97, cit. 96.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Brigitte Hamann: Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators. München - Zürich 1998 (dalje Hamann, Hitlers Wien).

¹⁰⁸ Županič, Sistem II, str. 44; glej tudi Županič, "Slovenska inferijornost", str. 308.

¹⁰⁹ Hamann, Hitlers Wien, str. 288-289, 333-334.

antropologa Rudolfa Virchowa, so bili Slovani mlajši bratje Germanov, vendar so se mešali z drugimi rasami, tako da so izgubili svojo nordijsko podobo in prejšnji herojski značaj.¹¹⁰ Ta izvajanja so morala zapustiti globok vtis pri Županiču, ki je Chamberlaina prišteval med velike mislece filozofije zgodovine.¹¹¹ Chamberlain je bil morda tudi prvi, od katerega je prevzel mišljenje, da je *ksantodolihokefalija* - plavi lasje, modre oči, dolgoglavost - plemenit pojav, ki pripada nordijski rasi.¹¹²

Ti podatki dovoljujejo sklep, da je Županičeva vdanost fizični antropologiji in rasni zgodovini imela svoje vzroke v ideji, da bi lahko dal drugačno, bolj pozitivno interpretacijo o "naravi" južnih Slovanov kot nemški avtorji in posebej Chamberlain. Polje diskurza je bilo enako, smer in prioritete so bili drugačni. To je pokazal Županič v opisu dunajskega prebivalstva, kjer je podčrtal tipičen humor in "chic", ki sta rezultat rasnega mešanja lokalnega nemškega prebivalstva s slovanskimi migranti.¹¹³ Pri tem moramo imeti pred očmi, da je bil tedaj dunajski župan krščansko-socialni Karl Lueger. Lueger je vodil antisemitsko in antislovensko politiko proti migrantom iz vzhodnih predelov habsburške monarhije.¹¹⁴ Žal je ostal Županičev odgovor v ozkih mejah zavrnitve antislovanstva, prevzel pa je antisemitizem.¹¹⁵

Toda preden se je posvetil antropologiji, se je poslužil zgodovinske esejistike, da bi našel zgodovinski zakon, ki bi napovedal, da se južnim Slovanom bliža veliki čas. S tem je anticipiral odnos slovenskih liberalcev do unitarističnega jugoslovanstva ob koncu prve svetovne vojne.¹¹⁶ Županič je izhajal iz predpostavke, da se zgodovina ponavlja. Zakon ponavljanja se v primeru južnih Slovanov pokaže v tem, da ima njihova zdajšnja žalostna situacija svoj kulturni analogon v italijanski renesansi, politični pa v nemški romantiki: "Narod politično razbit, nesložen, je torej na zunaj slab in igrača svojih sovražnikov; v kulturi in umetnosti plitvost, jalovost in posnemanje sosedu. Nobene velike ideje, ki bi narod združila, organizirala in rešila tuje sile; nobene umetnosti, v kateri bi iz narodne duše poganjala kal velikim, originalnim in nesmrtnim umotvorom." Razen tega je zahteval zavrnitev "degenerirane" moderne umetnosti in usmeritev k narodni umetnosti. Njegov sklep je bil, da se je v podobni situaciji v Italiji pojavil Dante, medtem ko je prišlo v Nemčiji do združitve pod Bismarckom, kar pomeni, da bo kmalu na dnevnem redu tudi kulturna in politična združitev Jugoslovanov.¹¹⁷

Drugo izhodišče je bilo, da mora zgodovinopisje, če hoče biti znanstveno, upoštevati temelje znanosti, torej: "Znanost je ekonomična abstrakcija idej iz izkustva". Ta abstrakcija je "rdeča nit", ki je v primeru zgodovine južnih Slovanov ideja enotnosti: "Stoletja se je borila ta ideja s sovražnimi silami, uporabljala je najrazličnejše oblike, pojavljala se je v različnem obsegu na različnih točkah, enkrat

¹¹⁰ Houston Stewart Chamberlain: Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. München 1915 (11. izdaja), 1. knj., str. 559-566, 580-583, 2. knj., str. 834-835.

¹¹¹ Niko Županič: "Ilirija". V: Ljubljanski zvon, XXVII, 1907, str. 486-492, 554-557, 615-620, cit. 486-487 (dalje Županič, "Ilirija").

¹¹² Županič, Sistem II, str. 43.

¹¹³ Prav tam, str. 45; glej tudi Županič, "Slovenska inferijornost", str. 309.

¹¹⁴ Hamann, Hitlers Wien, str. 437-462.

¹¹⁵ Glej na pr. Brezobzirno podiranje belokranjskih gozdov po zagrebških židih. V: RG, II, 11. 4. 1924, str. 4.

¹¹⁶ Perovšek, Liberalizem, str. 38.

¹¹⁷ Niko Županič: Jugoslovanska romantika. V: Ljubljanski zvon, XXII, 1902, str. 832-839, cit. 833, 835.

je prišla celo od zunaj (Napoleon), delovala je zavedno in nezavedno Š...]. Našel pa je tudi vzroke, zakaj ta ideja doslej ni uspela: "Samo narod brez discipline in organizacije podleže, vsi moderni topovi in ves kapital ne opravijo ničesar proti disciplinirani, organizirani masi." V tem smislu naj je bil razumljiv poraz v Kosovski bitki leta 1389.¹¹⁸

Vendar pa ti poskusi niso mogli zaceliti rane, ki mu jo je prizadejala nemška rasna znanost. Županič je namreč razumel fizično antropologijo kot vodilno znanost svojega časa. On je bil dejansko med prvimi domačini, ki so antropološke metode za določanje "rase" (merjenje lobanj, barve oči, las in kože) uvedli v Slovenijo oziroma v Jugoslavijo.¹¹⁹ Brez dvoma je ta usmeritev k fizični antropologiji v zvezi z odkritjem "dinarskega človeka" kot idealnega tipa južnih Slovanov, kakor je to namignil Jovan Cvijić.¹²⁰ S tem je Županič končno našel tudi odgovor na nemško znanost na isti ravni antropološkega diskurza. Ta odgovor najdemo predvsem v dveh razpravah, v že omenjeni študiji Sistem zgodovinske antropologije balkanskih narodov, ki je izšel v osrednjem srbskem arheološkem glasilu Starinar, ter v članku Etnogeneza Jugoslovanov, ki ga je napisal med vojno v emigraciji v Londonu.¹²¹

V prvi razpravi je hotel predstaviti "zgodovinsko antropologijo" kot znanstveno opazovanje zgodovinskih sprememb v zunanosti narodov, saj je bil "antropološki moment" zanemarjen v zgodovinopisju narodov, ki bi brez tega momenta morale ostati nepopolno. Po Županiču ima vsak narod svoj "fizični habitus", ki zajema vse aspekte zunanosti individuuma, vključno z motorično aktivnostjo. Ta habitus, po katerem se narodi razločujejo, se lahko v toku zgodovine spreminja.¹²² Županičeva najpomembnejša teza je bila, da so v teku stoletij vsi balkanski narodi spreminjali svojo zunanost. Izgubili so svojo izvirno "nordijsko" ali "arijsko" pojavo, ki jo je samoumevno opisal kot plavolaso, modrooko in dolihokefalno, sprejeli pa so temna in brahikefalna obeležja, ki so bila nasprotje omenjenih značilnosti. Ko so južni Slovani kot zadnji prišli na Balkan, so stari Grki in Albanci (Iliri) že izgubili svojo prejšnjo "nordijsko" zunanost, tako da Slovanom ne moremo očitati, da so prek rasnega mešanja z Grki povzročili to spremembo, kot je pisal bavarski zgodovinar Jacob Philipp Fallmerayer (1790-1861). Županič je nasprotno trdil, da so Slovani, ki so imeli ob svojem prihodu še "nordijsko" zunanost, zavlačevali ta proces. Za mešanje je bil zadolžen drug narod, ki ga je Županič imenoval X in ki ga je pozneje identificiral kot Pelazge.¹²³

Županič je modificiral Virchowa in Chamberlaina samo toliko, da je pojav mešanja nordijske rase porazdelil na vsa ljudstva na Balkanu, ki naj bi spremenila svojo izvirno "nordijsko" zunanost, ne le Slovani. Vendar to ni bilo dovolj. Nemška rasna znanost je izhajala iz dveh izhodišč - poleg "nordijske rase" tudi iz "rasne čistosti". Županič je torej v drugem tekstu podčrtal, da je rasno mešanje vsaj

¹¹⁸ Županič, "Ilirija", str. 486-487, 491, 556.

¹¹⁹ Petar Vlahović: Etnička antropologija i njen razvoj u Jugoslaviji. V: Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije I, 1964, št. 1, str. 15-20, cit. 17-18.

¹²⁰ Ekmečić, Stvaranje Jugoslavije 2, str. 501-510, posebej 505-506.

¹²¹ Županič, Sistem I in II; isti: Etnogeneza Jugoslavena. V: Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 222, 1920, str. 137-193 (dalje Županič, Etnogeneza).

¹²² Županič, Sistem I, str. 167-169.

¹²³ Županič, Sistem II, str. 1-45, 65-68; Niko Županič: Tragom za Pelazgima. V: Narodna starina, I, 1922, str. 211-227, cit. 223.

toliko vredno kot rasna čistost. Tudi zlato naj bi postalo bolj sijajno po dodajanju bakra.¹²⁴ Da bi pri tem rešil vodilni položaj južnih Slovanov, je Županič obnovil svojo tezo, da Albanci niso nacija, da niso socialnopolitična ali jezikovnokulturna skupnost, ter da je med njimi "severni rasni element" redek.¹²⁵ V primeru Grkov je uporabil proces "rasnega mešanja" celo v negativnem smislu, ker je to mešanje uničilo stare Grke tako, da so postali Jugoslovani njihovi nasledniki kot vodilni narod na Balkanu.¹²⁶ Pri tem je tudi zanimivo, da je opisal enega od voditeljev vodilnega naroda, Nikolo Pašića, kot "nordijski tip".¹²⁷

Nekoristno bi bilo razpravljati o znanstveni utemeljenosti "tipologističnega" pristopa v fizični antropologiji.¹²⁸ Zadošča opozoriti samo na eno nelogičnost: kako se lahko ujema pozitivno prikazovanje rasnega mešanja s plemenitostjo ksantodolihokefalije? Županič se je namreč zapletel v diskurz, ki ga ni mogoče pobijati od znotraj, ker ta diskurz temelji na neenakosti, na hierarhični verigi bitij ("chain of being"), ki določa vrednost in položaj posameznih vrst in ras v hierarhičnem zaporedju, ki sega od živali do človeka in ki je metafizični konstrukt, ki služi za pojasnitev nastajanja in bistva sveta in družbe. Ta diskurz je bil boter fizične antropologije, ki po svoji naravi nikoli ni bila demokratična znanost, ker je hotela iz razlike v zunanosti izpeljati politične sklepe v smislu evgenike oziroma rasne higijene. Pod načelom, da so vse človekove lastnosti dedne, so si evgeničarji prizadevali za perfektno družbo in so zahtevali omejitev števila rojstev "manjvrednega", neproduktivnega in socialno nezaželenega dela prebivalstva.¹²⁹ Ampak evgenika je samo podgrupa tega diskurza, ki sicer ureja neenako razmerje med Balkanom in ostankom Evrope, kar se kaže v sindromu, da vsaka posamezna dežela med Srbijo in Nemčijo zase trdi, da je na evropski strani, torej severno od meje z Balkanom.¹³⁰ Edino, kar je Županič s svojim pristopom dosegel, je bilo napredovanje "Jugoslovancov" v primerjavi z drugimi narodi (Albanci in Grki) na južnem Balkanu. Pri tem pa sploh ni postavljaj pod vprašaj nedotakljive vloge nordijske rase. Razmejitve med sosedi na jugu in izenačevanje Jugoslovancov z Nemci sta bili pravzaprav tudi zgodovinska misija njegovega diskurza v času nastajanja prve Jugoslavije. Po letu 1929 se je zdelo, da je takšen pristop še večjega političnega pomena, saj je lahko prispeval k "biologističnemu" utemeljevanju avtoritarne jugoslovanske države. Prav tedaj se je v Sloveniji pojavil drugi antropolog, Božo Škerlj, privatni docent na filozofski fakulteti, ki je s svojimi študijami in s svojo dejavnostjo v tem oziru zasenčil Županiča.¹³¹ Aprila 1937 sta Škerlj in njegov

¹²⁴ Županič, *Etnogeneza*, str. 143; glej tudi Dvorniković, *Karakterologija*, str. 312-316.

¹²⁵ Županič, *Sistem II*, str. 1-2, 9.

¹²⁶ Županič, *Etnogeneza*, str. 143-144.

¹²⁷ Niko Županič, *Antropološki ocrtni* Nikole P. Pašića i Milenka R. Vesnića. V: *Etnolog*, I, 1926-1927, str. 74-83.

¹²⁸ Marek Kohn: *The Race Gallery. The Return of Racial Science*. London 1995.

¹²⁹ Klaus Hödl: *Die Pathologisierung des jüdischen Körpers. Antisemitismus, Geschlecht und Medizin im Fin de Siècle*. Wien: Picus 1997, str. 108-114.

¹³⁰ Za podobno ugotovitev glej Slavoj Žižek: *Liebe Deinen Nächsten? Nein, Danke! Die Sackgasse des Sozialen in der Moderne*. Berlin 1999, str. 7-9; glej obširno Maria Todorova: *Imagining the Balkans*. New York - Oxford 1997; Božidar Jezernik: *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana 1998.

¹³¹ Božo Škerlj: *Rasna slika Jugoslavije*. V: *Geografski vestnik*, XII-XIII, 1936-1937, str. 156-169.

mentor profesor Jovan Hadži ustanovila Sekcijo za antropologijo, genealogijo in evgeniko, Županiča pa sta povabila k sodelovanju šele mesece pozneje.¹³²

Vredna omemba je še ena Županičeva epizoda v zvezi z nacionalsocialistično Nemčijo. Avgusta 1935 se je Županič udeležil mednarodnega kongresa za znanstveno preučevanje problemov ljudstev v Berlinu, kjer je predaval O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovanih. Opisal je favoriziranje določenih somatičnih značilnosti pri izbiri življenjskega partnerja v raznih krajih Jugoslavije. Na začetku svojega predavanja je kritiziral oznanjeno zakonsko prepoved ženitve med arijci in nearijci v Nemčiji (nürnberški rasni zakoni). Ta kritika je ohranjena v slovenskem natisu predavanja, manjka pa v odtisu izvirne nemške inačice.¹³³ V nemških časopisih je bilo Županičevo predavanje celo pohvaljeno.¹³⁴ Edina kritika fašistični evgeniki, ki je na kongresu zbujala pozornost, je prišla od Francoza Jeana Dalsaceja.¹³⁵ Kljub temu je Županič pozneje podčrtal, da je tedaj pobijal nemško pseudoantropologijo in nacistične rasne teorije.¹³⁶

Na koncu moramo zaradi pravičnosti navesti, da je Županič vsaj enkrat odstopil od svojega unitarizma, ko je izkusil, da je Državna štamparija v Beogradu leta 1940 zavrnila tisk prve številke njegovega časopisa "Etnolog", medtem ko je „Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu" pravočasno natisnila. Županič je tedaj tiskarni pisal, da je to "kulturna šteta za slovenski deo našeg naroda".¹³⁷ Za tedanje stanje v državi je bilo simptomatično, da so celo njeni najtesnejši zagovorniki prevzeli kritiko svojih bivših političnih nasprotnikov avtonomistov.

Po okupaciji leta 1941 je Županič ostal na svojem mestu kot profesor etnologije. Po italijanski kapitulaciji leta 1943 in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine se je umaknil v Belo krajino, kjer se je priključil Osvobodilni fronti zaradi njenega jugoslovanstva.¹³⁸ Konec vojne se je vrnil v Ljubljano, kjer je delal kot profesor do upokojitve leta 1957. Umrl je štiri leta zatem, leta 1961.

***

Ta nepopolna biografska skica o Niku Županiču kaže predvsem na tragiko političnega in znanstvenega outsiderja. Po drugi strani je bil Županič v položaju, ki bi ga lahko opisali kot "splendid isolation". Obiskoval je mednarodne znanstvene kongrese in njegov časopis "Etnolog" je imel partnerje za zamenjavo na treh

¹³² ASEM, akti za leto 1937, št. 320/1937 (11. 8. 1937).

¹³³ Niko Županič: O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovanih. V: Etnolog, VIII-IX, 1936, str. 62-81 (Slovenska verzija str. 61-74, nemška str. 74-81); glej tudi Niko Županič: Zur anthropologischen Ästhetik der jugoslawischen Landbevölkerung. V: Bevölkerungsfragen. Bericht des Internationalen Kongresses für Bevölkerungswissenschaft. München 1936, str. 480-485.

¹³⁴ Odmevi predavanja dr. N. Županiča "O rasni estetiki ljudstva pri Jugoslovanih". V: Etnolog, VIII-IX, 1936, str. 119-120.

¹³⁵ Jean Dalsace: A propos de la Stérilisation. V: Bevölkerungsfragen. Bericht des Internationalen Kongresses für Bevölkerungswissenschaft, str. 706-712; glej tudi Stefan Kühl: Die Internationale der Rassisten. Aufstieg und Niedergang der internationalen Bewegung für Eugenik und Rassenhygiene im 20. Jahrhundert. Frankfurt - New York 1997, str. 131-137, zlasti str. 135, Kühl obširno opisuje kongres, a ne ve ničesar o Županičevi kritiki fašističnih rasnih zakonov.

¹³⁶ Petar Vlahović: In memoriam Dr. Niko Županič. V: Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije I, 1964, št. 1, str. 7-8, cit. 8.

¹³⁷ ASEM, akti za leta 1940-1942, št. 146/1940 (27. 6. 1940).

¹³⁸ Personalna mapa N. Županič, citirano po DOEK-NŽ; glej tudi Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborem. Ljubljana 1996, str. 295-297.

kontinentih (Evropa, Amerika, Azija).¹³⁹ Njegov jugoslovanski in širši vseslovanski pristop kakor tudi njegove smeje hipoteze, čeprav je bilo oboje problematično, kažejo nadpovprečno načitanost, zanimanje za zgodovino od neolitika do sodobnosti, ter končno veliko prizadevanje, da se loči od slovenske perspektive, ki jo je pogosto opazal kot preozko. Vendar "Slovenci, doma iz tesnih gorskih dolin, so take dalekosežne koncepcije smatrali za sanjarije".¹⁴⁰ Pri tem, da je trajno ostajal v manjšini, je v Županiču raslo tudi podcenjevanje demokratičnih načel.

Drugič je Županičeva kariera pokazala, da uresničevanje jugoslovanskih sanj ni bilo vedno koristno tudi za njihove protagoniste. Županič, ki je imel dobre stike s slovenskimi in srbskimi intelektualnimi krogi in je bil v tem oziru gotovo pozitiven primer zaželenega jugoslovanske enotnosti, ni imel veliko možnosti, da bi po ustanovitvi skupne države odigral pomembno politično in znanstveno vlogo. Za to so gotovo krive tudi njegove osebne slabosti, med katerimi je pomembna njegova nagnjenost k samopovečevanju, zlasti njegove vloge pri ustanavljanju Jugoslavije. Na drugi strani njegov delni neuspeh potrjuje dejstvo, da je bila slovenska civilna družba s svojimi institucijami ob ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev že tako utrjena, da je ostal unitarizem samo peskovnik manjšinskega liberalnega in še manj pomembnega radikalnega tabora.

Končno moramo omeniti, da so mednarodna raziskovanja potrdila, da rasne teorije, evgenika in rasna higiena z vsemi socialnimi in političnimi vplivi niso bili pojavi, ki so bili omejeni na nacistično Nemčijo. Rasistične tendence za biologistična utemeljevanja nacionalističnih zahtev so bile navzoče od preloma v 20. stoletje v vsej Evropi, vključno z njenim jugovzhodnim delom. Ta razprava je hotela pokazati na potrebo po širšem raziskovanju biologističnih prispevkov pri oblikovanju avtoritarne jugoslovanske ideologije in koliko so bili pri tem udeleženi Slovenci. Vsekakor pa moramo pri tem - kar potrjuje tudi Županičev primer - posebej poudariti takratni idejni vpliv nemških oziroma avstrijskih znanstvenikov.

Christian Promitzer

NIKO ŽUPANIČ AND THE ISSUE JUGOSLAVISM; BETWEEN POLITICS AND ANTHROPOLOGY
(1901-1941)

S u m m a r y

Niko Županič was born in a catholic village in the region of Bela Krajina in southern Carniola. This region was marked for its ethnic and religious diversity. A part of the population was of Uskok descent, which was also expressed by their cultural heritage (songs, dances). In the course of nation building, according to confessional lines, they attained either a Slovene (Catholic), a Croat (Greek-Catholic), or a Serb (Orthodox and Greek-Catholic) identity. Bela krajina can therefore, in some ways, be described as a "Yugoslavia en miniature". Even if the multicultural composition of this region was not the starting point for his Yugoslavism, for him it was a reinforcement of his political thinking.

Županič doctoral dissertation on the "Arrival of the Slavs in the South" already showed all the elements which would be present in his later works. In 1908, in an essay on the "Historical Anthropology of the Balkan peoples", he stated that "the anthropological momentum" was neglected by the history of nations, so that they would consequently remain incomplete. This momentum he also called the "physical habitus" of a nation. It comprises all aspects of the outward appearance of an individual, such as build, shape of the cranium, complexion, temperament, gesticulation, motor activity, and the ways of speaking and thinking. The outward appearance would render difference

---

¹³⁹ ASEM, akti za leta 1940-1942, št. 86/1940 (1. 4. 1940).

¹⁴⁰ Županič, Ob dvajsetletnici, str. 25. Županič govori tu o reakciji na svoje jugoslovanstvo, vendar ta reakcija velja tudi za njegova druga delovna področja.

between nations. It seems that the political and ideological environment of Vienna in the early 20th century, where German "racial theorists" tried to prove the domination of the "German race" was the starting point for similar approaches by Slav academics, as the examples of Jovan Cvijić and Niko Županič show. Their theoretical approach opened a path for the application of "racial science" in favour of the longed-for Yugoslav nation which would push aside neighbouring peoples in the Balkans like the Albanians, Greeks and partly the Bulgarians. Županič realised this task by the methods of physical anthropology as the measurement of the cephalic index, which became prominent in Germany under Nazi-rule. In the 1930s, such an approach seemed to be of political relevance, since it could contribute to a "biological" foundation of an authoritarian Yugoslav nation state. But comparisons with similar attempts in the Third Reich must not be drawn too far, since Županič explicitly criticised the racial laws of Nuremberg.

Even if Županič was an outstanding personality in some way, he nonetheless belonged in the ranks of Slovene intellectuals in Austria-Hungary, linked by political labour for the foundation of the first Yugoslav state. His personal contribution to the ideological foundation of a Yugoslav identity was close to the premises of the then very popular "racial science". Županič, on the other hand, who had been loyal to the Kingdom of Yugoslavia until its demise, would join the National Liberation Army after 1941 and enjoy a high renown as scholar in the second Yugoslavia.